

RECENZE A ZPRÁVY O LITERATUŘE

Miroslav, VANĚK – Pavel, MÜCKE, *Velvet Revolutions. An Oral History of Czech Society*. Oxford: Oxford university press, 2016. ISBN 978-0-19-934272-3, 251 s.

„Za komunistov bolo lepšie“ – s touto frázou je dnešná spoločnosť konfrontovaná nespočetne krát. Ľudia možno nemohli povedať svoj názor verejne, v obchodoch chýbali mandarínky, no mali viac času na rodinu a na svoju víkendovú chatu so záhradkou. Ale je tomu naozaj tak? Práve touto otázkou sa vo svojom výskume zaoberá dvojica orálnych historikov Miroslav Vaněk a Pavel Mücke. Ich najnovšia publikácia *Velvet Revolutions. An Oral History of Czech Society* je sondou do českej spoločnosti, ktorá si prešla nielen zmenou politického režimu, ale aj zmýšľania. Prednosťou knihy je spracovanie približne 300 životných príbehov narátorov, ktorí zmenu pocítili sami na sebe – nielen prostredníctvom médií či zmeny politickej špičky. Respondentmi sú teda – možno obyčajní – ľudia, ktorí pád socialistického režimu zdola iniciovali a nie politickí aktéri, ktorí boli „hlavnými hrdinami“ mnohých publikácií, či už odborných alebo publicistických.

Metóda orálnej histórie je pre výskumníka náročná – tvoria ju minimálne dva rozhovory s respondentom, ktoré často presahujú viac než hodinu. Nesmierne dôležitou súčasťou rozhovoru je dôvera medzi narátorom a pýtajúcim sa. Za každou takouto publikáciou sú preto mesiace, možno roky práce. Možno preto predpokladať, že inak to nebude ani v tomto prípade. Orálna história, ktorá vychádza zo životných skúseností narátorov a snaží sa uchovávať ich spomienky pre ďalšie generácie či výskumníkov, je často medzi akademickou obcou kritizovaná pre svoju subjektivitu. Autori však v texte zároveň aj kriticky hodnotia primárne pramene, s ktorými pracujú. Uvedomujú si pritom limity svojho výskumu a tvrdenia respondentov porovnávajú s písomnými prameňmi.

Kniha je rozdelená do siedmych kapitol, v ktorých autori čitateľa postupne prevedú tematickými okruhmi rozhovorov – prvá kapitola približuje problematiku chápania občianskych a politických práv a pojmu sloboda, druhá sa zameriava na rodinné vzťahy v socialistickej ére. Tretia kapitola pojednáva o tom, ako Československo vnímalo zahraničie. Štvrtá a piata kapitola ozrejmujú, ako narátori vnímali vzdelávací proces v časoch socialistického režimu a následné zamestnanie. Dôležitou kapitolou je stať, ktorá sa zameriava na to, ako ľudia trávili svoj voľný čas a v čom. Posledná kapitola prezentuje rozpor medzi elitou a „obyčajnými ľuďmi“.

Súčasťou je rozsiahly úvod v ktorom autori vysvetľujú metodológiu svojho výskumu. V úvode knihy sa objavuje aj krátka podkapitola stručne zhrňujúca dejiny Československa po nástupe Komunistickej strany k moci, dôležitá predovšetkým z hľadiska zasadenia knihy do dejinného kontextu.

Text knihy dopĺňujú vhodne vybrané fotografie Jindřicha Štreita, súčasťou je tiež rozsiahly poznámkový aparát a samozrejmosťou je i zoznam použitej literatúry a menný i vecný register.

Publikácia je rozdelená podľa kategórií, na ktoré kládli výskumníci dôraz. Zaujímavou kapitolou je stať *Transforming the family in socialism* (Transformácia rodiny v socializme), v ktorej sa autori venujú okrem iného i tomu, ako ženy vnímali materskú dovolenku a ako sa rodina snažila popri výchove dieťaťa pokryť finančné výdavky. Autori zdôraznili fakt, že aj v socialistickej dobe dostávali ženy-matky od štátu finančnú podporu len určité obdobie a do práce museli opäť nastúpiť čím skôr. Ak nepomohla rodina v podobe napríklad starých rodičov, dieťa museli rodičia zveriť do škôlky. Ženy v socialistickej Československu sa ale obávali „kolektivizácie detí“, ktorým bol známy Sovietsky zväz či nacistické Nemecko (str. 56). Autori poukazujú na vtedajšie vedecké publikácie zo západných mocností, ktoré tvrdili, že za tzv. Železnou oponou všetky ženy pracujú a deti sú hneď po narodení umiestňované do škôlok.

Zrkadlom vtedajšej spoločnosti je aj podkapitola prezentujúca neslobodu verejného prejavu. Narátori spomínajú, ako sa vlastným deťom museli vyhrážať sirotincom, aby v škole neprezentovali názory, ktoré počuli doma od rodičov. Dôležitým zistením publikácie je fakt, že narátori sú pri spomínaní si ovplyvnení nielen možnosťami pamäte, ale aj svojimi prioritami. Vaněk a Mücke poukazujú na odlišné vnímanie reality jedincov – kým jedni si spájajú obdobie pred 89 s obdobím neslobody, marxisticko-leninskej doktríny či slávnostných sprievodov, druhí si na toto obdobie spomínajú ako na obdobie, kedy si kúpili prvé auto či prvýkrát sa zamilovali (str. 170). Nostalgia, ktorú respondenti cítili za bývalým režimom môže byť podľa autorov spôsobená aj rastúcim vekom pamätníkom a klesajúcim životnou úrovňou. Poukazujú na fakt, že staršej generácii sa predsa len ťažšie prispôbuje novej, pokrokovej technológii. Generácia „Husákových detí“, teda generácie narodených v silnej populačnej vlne, ktorá sa začala v 70. rokoch 20. storočia, nie je v súčasnosti taká flexibilná ako generácia mladých ľudí. Práve ťažšia adaptabilita súčasnému svetu môže byť dôvod, prečo Česi i Slováci za starým režimom cítia nostalgiu.

Jednou z najobsiahlejších kapitol je stať *Us and them* (My a oni), ktorá pojednáva okrem iného aj o členstve narátorov v komunistickej strane. Autori vo svojich zisteniach poukazujú na fakt, že veľké množstvo oslovených ľudí má s otázkou na ich príslušnosť k vtedajšej vládnucej strane problém, resp. je táto téma pre spoločnosť aj po vyše 25 rokoch od pádu normalizačných pomerov naďalej citlivou záležitosťou: narátori sa cítia buď zahanbení alebo sa boja odsúdenia. Umením orálneho historika je túto bariéru odbúrať. Z výsledkov výskumu autorskej dvojice vyplýva, že mnoho narátorov vníma vstup do komunistickej strany ako krok vedľa a osobné zlyhanie (str. 178). Častým dôvodom vstupu do strany nebola podľa autorov ani tak viera v ideológiu, ako rodinné zázemie a pocit akejsi „osudovej predurčenosti“.

V tejto kapitole autori poukazujú na dichotomické videnie spoločnosti očami narátorov či spoločnosti samotnej. Ako príklad uvádzajú skandujúci dav ľudí na Václavskom námestí, kde vyhlasovali, že nie sú ako „oni“. Kto sú to však oni? Sovieti? Vládnuca elita? Autori tu poukazujú na fakt, že narátori, ktorí patrili do skupiny „obyčajných ľudí“ sa počas rozhovorov ospravedľovali za svoje spomienky, myšlienky, ktoré sa odklňali od populárneho prúdu názorov (str. 170). Autorská dvojica Vaněk a Mücke v tejto stati konštatuje, že pri metóde orálnej histórie je dôležité narátorov ubezpečiť o potrebnosti ich svedectiev a nedesiť ich komparáciou s písomnými prameňmi.

Hoci nejde primárne o dielo zachytávajúce historické udalosti spoločenskej a politickej zmeny, ktorú november 1989 symbolizuje, publikácia je písaná v angličtine a teda je predpoklad, že je určená prioritne pre zahraničného čitateľa. Pre lepšie pochopenie súvislostí mohli autori upriamiť pozornosť aj na hlbšie vysvetlenie pojmov, akým je napríklad „Charta 77“, „normalizácia“, či „Palachov týždeň“, ktorý býva označovaný za predzvesť konca totalitného režimu. Detailné vysvetľovanie historického pozadia a súvislostí však zrejme nebolo autorským zámerom – dvojica orálnych historikov zjavne predpokladala, že čitateľ je s faktami a chronologickým sledom udalostí v socialistickom Československu oboznámený a preto dali väčší priestor svedectvám pamätníkov. Práve ich výpovede môžu v budúcnosti pomôcť vo výskume ďalším bádateľom nekrvavej politickej a spoločenskej zmeny, akou Nežná revolúcia v komparácii s inými socialistickými štátmi bola.

Kniha *Velvet revolution. An oral history of Czech society* prezentuje vývoj spoločnosti v dvoch politických obdobiach a môže pomôcť ľuďom, občanom bývalého Československa, ale aj mladej generácii lepšie pochopiť svoju minulosť a minulosť svojich predkov. Nesnaží sa pozeráť na dejiny čierno-bielo, kritizovať alebo naopak ospravedľovať postoj ľudí, ktorí sovietskym ideálom podľahli. Kniha je doslova otvorenou svedčou obyčajných ľudí, ktorí na okraji politických zmien vyrastali a vychovali novú generáciu. Dá sa povedať, že toto dielo sa pokúša zmieriť „Čechoslovákov“ s ich minulosťou a lepšie pochopiť súčasnosť. Z výsledkov bádania vyplýva, že väčšina ich respondentov považuje prelomový rok 1989 a vývoj spoločnosti k demokracii za historicky správny.

Aj napriek tomu, že ide o odbornú publikáciu, autori podložili výsledky bádania svedectvami ľudí, s ktorým sa môže čitateľ stotožniť, čím dielo získalo na atraktivite aj pre bežného, neakademického čitateľa. Koniec koncov je to kniha o ľuďoch, ktorí si na námestiach „vyštrngali slobodu“ nielen pre seba, ale aj pre ďalšie generácie.

Lucie Osvaldová

Michał PRZEPERSKI, *Nieznosny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku*, Wydawnictwo Literackie 2016.

ISBN 978-83-08-06206-7, 460 s.

Z zaciekwieniem rozpocząłem lekturę tej książki, doceniając fakt, że dzięki popularno-naukowej formie, dużemu wydawnictwu i atrakcyjnej oprawie graficznej, ta tematyka wreszcie będzie mogła trafić do szerokiego kręgu czytelników. Niestety publikacja rozczarowuje swoim merytorycznym poziomem. Bardzo wiele mówi już sam dobór źródeł i literatury. Na ponad 340 pozycji podanych w bibliografii tylko około 40 (12 %), to publikacje czeskich autorów (w j. czeskim lub z niego przetłumaczone). Co więcej mam poważne obawy, że autor nie zna j. czeskiego lub zna go bardzo słabo. Jednocześnie brakuje wielu ważnych polskich publikacji (np. *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938*, *Polski Instytut Spraw Międzynarodowych Warszawa 2007*). Czytelnicy otrzymali więc jednostronny, czarno-biały obraz polsko-czeskiego „braterstwa”. W książce mnożą się kategoryczne antyczeskie stwierdzenia i oceny, nawet w przypadku wydarzeń niejednoznacznych, wymagających szczegółowego omówienia, a ilość i skala błędów, półprawd i przemilczeń jest zaskakująco duża.

Ze względu na ograniczoną objętość tej recenzji skupię się jedynie na kilku (z pośród wielu) przykładach błędów, dotyczących tylko najbardziej zapalnego okresu związanego z konfliktem o Śląsk Cieszyński w latach 1918–1938. Nie mogę jednak pominąć podwójnego, rażącego błędu, który autor popełnia już na s. 13, pisząc o należącej do kanonu największych zwycięstw – bitwie pod Grunwaldem: (...) podczas gdy garstka husyckich

rycerzy wsparła Władysława Jagiełłę przeciw Krzyżakom (...). Tymczasem po stronie polskiej Czesi i Morawianie stanowili większość składu aż 3 chorągwi (Św. Jerzego, Gniewosza z Dalewic i Jana Jencykowica). Wielu innych walczyło także w chorągwi wieluńskiej, w drugiej chorągwi nadwornej gończej, czy w trzeciej chorągwi przyboocznej (nadwornej) króla. Oczywiście w 1410 r. nie było też jeszcze żadnych „husyckich rycerzy” – o husytyzmie można mówić dopiero po męczeńskiej śmierci Jana Husa w 1415 r. Przy takim poziomie (nie)wiedzy, nie dziwi więc brak wielu innych ważnych przykładów polsko-czeskiej współpracy np. wspólnej polsko-husyckiej wyprawy przeciw Krzyżakom w 1433 r.

Wydawałoby się oczywiste, że próbując opisać zagadnienia, które są jedną z najgłębszych blizn w historii wzajemnych relacji – autor powinien wykazać się maksymalną starannością w doborze źródeł i ich krytyce. Tymczasem właśnie przy krwawych wydarzeniach z lat 1919–1920 (wojny i kampanii przed plebiscytowej) Pan Przeperski popełnia błąd za błędem. Opisując na s. 179 zbrodnię w Stonawie najpierw błędnie podaje źródłowy opis pisząc: Najbardziej wstrząsające okazały się wieści o postępowaniu wojsk czechosłowackich pod Stonawą. Żołnierz z rozbitego w czasie walk pułku wadowickiego zeznawał, że 26 stycznia grupa polskich żołnierzy „zawsąd otoczona poddała się w liczbie 30 ludzi. Już bezbronnych wystrzelano, żywych zostało 7- i tych pojmano (...).” A przecież ta relacja (Biała księga zbrodni popełnionych w dniach 23–29.01.1919 roku na Śląsku Cieszyńskim przez wojska ppłk. Josefa Šnejdárka. [APC 14/3/62 Dok. 11 k.10]), dotyczy walk o dworzec kolejowy w Zebrzydowicach i zaczyna się tak: Jednor. plut. Bychawski z 1. komp. pułku wadowickiego zeznał, że dnia 26. I. 1919 w Zebrzydowicach grupa tejże kompanii zawsąd otoczona poddała się w liczbie 30 ludzi (...). Zresztą nawet tych błędnie przytoczonych relacji autor nie potrafił (nie chciał?) poddać elementarnej krytyce. Powtarza informacje o wymordowaniu 23 jeńców polskich (z pośród 30 obrońców dworca), choć na cmentarzu w Zebrzydowicach pochowano tylko 7 polskich żołnierzy (nie wiadomo zresztą ilu z nich zginęło w trakcie walk o dworzec, a ilu już po poddaniu się zostało rzeczywiście zamordowanych). Czy przyczyną takich błędów jest rażąca brak rzetelności w pracy ze źródłami, czy też celowe wybieranie najbardziej drastycznych relacji, z jak największą liczbą pomordowanych, bez względu na poziom ich wiarygodności?

Dalej autor bezkrytycznie przytacza jedną z relacji dot. zbrodni w Stonawie: (...) Żołnierzy rannych, którzy prosili o pomoc, bito kolbami i bądź też roztrzaskiwano im głowy ciosami kolb, bądź też strzałami z bliskiej odległości (...). Korzystał jednak ze zbiorów Książnicy Cieszyńskiej m.in. z kilku fotografii zabitych i pomordowanych, wykonanych tuż przed ich pochowaniem na cmentarzu w Stonawie. Na zdjęciach tych, dosyć dokładnie widać twarze i trudno dostrzec ślady roztrzaskania głów strzałem z bliska lub zmiażdżenia uderzeniami kolby. Kolejny podobny przykład mamy na s. 80: „W Karwinie 24 stycznia czechosłowaccy żołnierze zakatowali na śmierć dwóch górników(...)” Autor nie podjął minimalnego przecież wysiłku, jakim było porównanie dwóch relacji przytoczonych w „Białej księdze zbrodni...” obok siebie na karcie 8. W drugiej z nich (APC 14/3/62 Dok. 11) dotyczącej tego samego zdarzenia, czytamy, że ci sami dwaj górnicy, nieumundurowani cywile (Jan Kruk i Ernest Masny) walczą z bronią w rękę – jeden z nich ginie w walce, a drugi po odrzuceniu broni, zostaje brutalnie zamordowany przez czeskich żołnierzy.

Trzeba wyraźnie podkreślić, że w zebranych relacjach i zeznaniach świadków nie brakuje dobrze udokumentowanych, przykładów czeskich zbrodni wojennych popełnionych na jeńcach i nieuzbrojonych cywilach, które można było łatwo odnaleźć i zweryfikować przy minimalnym wysiłku.

Autor pisze również o aresztowanych polskich działaczach na terenach zajmowanych przez czeskie wojska (np. s. 173,180), ale zapomniał napisać o podobnych polskich działaniach tzn. o internowaniu kilkuset Czechów i Ślązakowców, przewiezieniu ich do obozu/miejsca internowania w Dąbiu pod Krakowem. Przy krwawych wydarzeniach w okresie przed plebiscytem na s. 199–200 mamy cały szereg opisów brutalnego postępowania z polskimi działaczami. Opis podobnych szykan jakie spotkały czeskich (i ślązakowskich) działaczy ze strony polskiej mamy jednak tylko jeden, choć polska strona w niczym nie ustępowała brutalnością swoich działań.

Ta jednostronna narracja trwa także w dalszej części książki i np. na s. 221, autor stwierdza, że Polska po podpisaniu z Niemcami w 1934 r. deklaracji o niestosowaniu przemocy nie miała w zamiarach żadnych agresywnych kroków wobec Pragi(...). Tymczasem już w marcu 1935 r. na Zaolziu rozpoczęto akcje dywersyjną, a we wrześniu tego samego roku Odział II Sztabu Głównego powołał tajny Komitet Siedmiu (K7), specjalną organizację, której celem było przygotowanie dywersji i ataków na Czechosłowację. Podobnie kontrowersyjna „teza” pojawia się na s. 261: (...) Polska do jesieni 1938 roku nigdy na poważnie nie rozważała dokonania zaboru Zaolzia (...). Autor nie zna polskich dokumentów dyplomatycznych z 1938 r. np. raportu z 4 października, w którym ambasador polski w Berlinie, wyraźnie przypomina, że sprawa podziału terenów Zaolzia (w tym przyszła przynależność Bogumina), była poruszana już w czasie rozmów ministra Becka z Goringiem 13 stycznia i 22 lutego 1938 r.? (np. Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938, s. 658). O ile autor bardzo często przytacza i opisuje listy, wypowiedzi czy dyplomatyczne

działania Czechów, które w bezpośredni lub pośredni sposób były negatywne dla Polski, to o polskich antyczeskich działaniach z 1938 r., pisze niewiele. Czytelnicy nie dowiedzą się np. o rozmowie Hitlera z ambasadorem Lipskim 20. IX. 1938 r., której treścią było uzgodnienie polityki obu państw wobec Czechosłowacji. Brak informacji o pierwotnych planach zajęcia również leżących za rzeką Ostrawicą: Morawskiej Ostrawy i Witkowic. Nie ma ani słowa o 28. IX. 1938 r., kiedy polscy dyplomaci i urzędnicy hitlerowskiego MSZ (Auswärtiges Amt) wspólnie ustalili plan rozgraniczenia interesów m.in. przebieg nowej granicy w rejonie Bogumina. Brak także bardzo ciekawej przecież informacji o spotkaniu na moście w Boguminie 10 października 1938 r., polskich i niemieckich oficerów, którzy kurtuazyjnie prawili sobie komplementy i ściskali prawice.

Bardzo „oszczędnie” (w stosunku do opisywanych wcześniej antypolskich represji) autor pisze o postępowaniu wobec mniejszości czeskiej na anektowanym Zaolziu. Na s. 318 podaje informacje wręcz fałszujące fakty historyczne pisząc: Warunki, jakie stworzono Czechom, gdy idzie o rozwój ich szkolnictwa na Zaolziu budziły gorzkie refleksje również wśród niektórych polskich intelektualistów. Słowa „warunki rozwoju czeskiego szkolnictwa” brzmią kuriozalnie – wobec przeprowadzonej w trzy tygodnie, do końca października 1938 r., likwidacji wszystkich (również tych istniejących przed 1918 r.) czeskich szkół, przedszkoli i bibliotek na Zaolziu. Zresztą o masowych wypędzeniach tysięcy Czechów autor też zapomniał coś więcej wspomnieć np. o akcji wysiedleń przeprowadzonej wyjątkowo perfidnie w Wigilię 24 grudnia 1938 r., gdy dano czeskim rodzinom kilka godzin na opuszczenie Polski. Przypomnienie obrazu kolumny czeskich wygnańców wkraczającej w wigilijny wieczór na ostrawski rynek – pomogłoby czytelnikowi dostrzec przyczyny choć części antypolskich uprzedzeń, jakie pokutowały wśród niektórych Czechów przez kolejne dziesięciolecia.

Zabrakło także jasnego podsumowania Polskich działań z roku 1938 r., kiedy Polska już po oddaniu przez Czechów Zaolzia, dalej konsekwentnie prowadziła wobec Czechosłowacji wrogą i agresywną politykę. Nie tylko na polu dyplomacji, ale także używając dużych sił wojska polskiego (w listopadzie na Spiszu i Orawie) oraz przeprowadzając największą w historii II RP, krwawą akcję terrorystyczno-dywersyjną (akcja „Łom” 22. X–30 XI. 1938. na Podkarpacie Rusi), przyspieszając tymi działaniami rozbić Czechosłowacji.

Gdyby autor lepiej przygotował się do tej publikacji i nie przemilczał wielu faktów, miałyby szansę na rzetelne i obiektywne opisanie polsko-czeskich konfliktów. z tej szansy przełamania schematów i stereotypów niestety nie tylko nie skorzystał, ale swoją publikacją tylko je powtarza i pogłębia.

Daniel Korbel

Doktorant Wydziału Prawa
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Radoslav DANĚK, *Ostravské pivovarnictví v ěre kapitalismu. Přeměna tradiční řemeslné malovýroby v moderní průmyslovou velkovýrobu (1830–1948)*. Ostrava 2014. 239 stran včetně obrazových příloh. ISBN 978-80-7464-697-3, 239 s.

Monografie ostravského autora vznikla na základě mnohaletého badatelského zájmu o téma pivovarnictví. Autor mohl vyjít z celé řady dílčích studií, které napsal k tématu v posledních zhruba dvanácti letech.¹

Časově je kniha vymezena nástupem průmyslové revoluce na Ostravsku, respektive definitivním rozbitím

1 Životní osudy druhé generace ostravských Strassmannů. In: Židé a Morava: sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 12. listopadu 2003. Muzeum Kroměřížska, 2004 s. 95–107; Podnikatelská rodina Neumannů z Radvanic u Ostravy. In: Židé a Morava: sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 3. listopadu 2004. Muzeum Kroměřížska, 2005, s. 78–86; Šlechtičtí podnikatelé v procesu industrializace pivovarnictví s přihlédnutím k situaci v ostravsko-karvinském revíru. In: Brňovják, Jiří – Zářícký, Aleš (eds.): Šlechtic podnikatelem. Podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století. Ostravská univerzita v Ostravě 2008, s. 159–177; Měšťanský pivovar v Moravské Ostravě v době průmyslové revoluce (1823–1889). In: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 22 (2005), s. 59–89; Ostravské pivovary mezi volnou soutěží a kartelem (1889–1918). In: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 23 (2007), s. 417–446; Ostravské pivovary mezi válkou, krizí a znárodněním (1918–1948). In: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 24 (2009), s. 229–270; Výčep piva a hostinská živnost na Ostravsku v proměnách 19. století. In: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 25, (2011), s. 11–41; Možnosti a limity výzkumu pivovarského dělnictva na příkladu ostravských pivovarů. In: Problematika dělnictva v 19. a 20. století I.: bilance a výhledy studia: sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011 s. 181–193; Od "vařecí

kapitalistického systému v době tzv. znárodnění hospodářství. Zachycuje tedy přechod pivovarnictví z pozdně feudální do kapitalistické ekonomiky, jeho industrializaci, akcionizaci a konečně znárodnění. Geograficky se zaměřuje na západní část ostravské průmyslové aglomerace. Hlavními sledovanými záležitostmi jsou majetkoprávní a vlastnické vztahy k pivovarským podnikům, technické a technologické vybavení závodů, zaměstnanci pivovarů (včetně rekonstrukce jejich sociální skladby), živnostnictvo podílející se na obchodu s pivem a jeho vztahy k pivovarským podnikům.

V úvodu nechybí stručná rekapitulace staršího vývoje pivovarnictví od středověku do počátku 19. století, stejně jak zhodnocení současného stavu bádání u nás i v zahraničí (skutečné zhodnocení, nejen výčet titulů studií a monografií). Autor představuje i archivní a tištěné prameny, z nichž vycházel. Charakteristika pramenů patří k silným stránkám knihy, R. Daněk nezapře profesi archiváře. Mj. popisuje, jakým způsobem se popasoval se skutečností, že tzv. podnikový archiv (písemnosti vzniklé bezprostředně z činnosti ostravských pivovarů) byl zničen sovětskými vojáky v roce 1945, a musel proto vycházet z jiných pramenů.

V úvodu autor rovněž vysvětluje význam pivovarnictví v českém podnikání – toto odvětví s nižší investiční náročností (český kapitál byl mnohem slabší než německý) se přirozeně těšilo zájmu českých podnikatelů.

Trochu nevhodně, respektive bez patřičného kontextu, je na s. 16 použita myšlenka Karla Altmana ze studie Podíl působení hostinců na rozvoji české národní společnosti v Brně od poloviny 19. století. (Český lid 81, 1994, 4, 295–304): „Lidé se sdružovali v hostincích, kde se při formálních i neformálních příležitostech snažili probouzet národní uvědomění či vyvolat etnicky definovaný pocit kolektivní sounáležitosti“. Takto izolovaně uvedeno to svádí k představě, že se do hostinců chodilo primárně za ušlechtilým účelem národní osvěty, což by otupilo ostří dobové kritiky ostravského alkoholismu z pera Rudolfa Wlassaka, autora barvitého líčení *Der Alkoholismus im Gebiet von Mährisch-Ostrau* (Basilej 1903) a zakladatele časopisu *Abstinent*. Karel Altman použil podobnou formulaci v závěrečném shrnutí studie, v níž líčí, jak a proč se české hostince v Brně staly centry českého národního hnutí (české spolky mívaly v hostincích pronajaty spolkové místnosti). V jiné části textu R. Daněk uvádí, že v Ostravě byla vzhledem k sociální skladbě obyvatel většina hospod jen ordinárními nálevnami, kde se prostě a jen popíjelo. Určitě byly i „solidnější“ podniky, které se staly střediskem společenského i politického života (například hostinec u Dlouhých v Přívoze měl spojitost s aktivizací místních Čechů). Použití Altmanovy teze by však mohlo být spojeno s určitým vyjasněním.

Po úvodu následují tři kapitoly koncipované podle významných časových mezníků ve vývoji pivovarnictví v éře kapitalismu. První z nich představuje struktury pivovarnictví v době přechodu od pozdně feudální ekonomiky k ekonomice tržně kapitalistické (1830–69). Na ostravských příkladech jsou v ní demonstrovány základní „institucionální typy“ feudálního pivovarnictví: 1) měšťanské pivovarnictví založené na institutu právovérečných měšťanů, kteří vařili pivo nejprve sami a poté pronajímali pivovar nájemcům (obvykle Židům); 2) velkostatkářské pivovarnictví (na příkladu pivovaru režijního velkostatku v Polské Ostravě); 3) emfyteutický pivovar (na příkladu Radvanic).

Autor objasňuje i fungování propinace (povinný odběr piva majiteli hostinců a šenků na území města či velkostatku), která byla částečně uvolněna za Josefa II., ale k jejímu úplnému zrušení došlo až roku 1869. Zákon o zrušení propinačních práv byl založen na stejném principu jako vyvazování z roboty, přičemž stanovil mechanismus výpočtu náhrady za zrušení obchodního monopolu, kterou platili majitelé propinačních hostinců a šenků. Na Moravě, na rozdíl od Rakouského Slezska, obdrželi pivovarníci i náhradu za zrušení výrobního monopolu, a to ze zemského fondu.

Za velmi zajímavé považují líčení strategie vlastníků polskoostravského pivovaru, hrabat Wilczeků, kteří do něj po zrušení propinace neinvestovali, nechali jej „dožít“ jako technologicky zastaralý a soustředili se na transformaci starých propinačních výčepů v nemovitosti s tzv. reálním právem výčepu – podle nových živnostenských zákonů totiž mohl v každé katastrální obci jeden uchazeč získat maximálně dvě hostinské či výčepní koncese, ovšem reální právo nijak neomezovalo vlastníka v počtu držených nemovitostí. Wilczekové si nechali za pronájem nemovitostí s reálním právem dobře zaplatit.

Druhá kapitola je vymezena léty 1869–1918, tedy industrializací pivovarnictví a procesem koncentrace výroby a kapitálu (akcionizací).

Výrobně-technologickou revoluci v moravskoostravském měšťanském pivovaru provedl Markus Strassmann, který ho měl od roku 1857 v pronájmu a v roce 1889 ho odkoupil od právovérečného měšťanstva. V roce 1899 byl rodinný pivovar akcionizován. Strassmannův pivovar krátce před I. světovou válkou pronikl mezi dvacet

krčmy" k akciové společnosti: pivovar v Radvanicích u Ostravy v 19. a první polovině 20. století. Těšínsko: vlastivědný časopis 56 (2013), č. 4 s. 1–8.

největších pivovarů Předlitavska a byl jedním z největších na Moravě a ve Slezsku. Je zajímavé, že ačkoliv byl Markus Strassmann dlouholetým ostravským radním a podporovatelem německé liberální strany na Ostravsku, prodával své výčepní pivo v českém prostředí pod českým názvem „Na zdar“ – obchod měl přednost před politikou.

Založení Českého akciového pivovaru v Moravské Ostravě v roce 1897 proběhlo z iniciativy českých politických předáků, a to v době české aktivizace na národnostně smíšeném Ostravsku s mocensky dominujícími německojazyčnými elitami. Zajímavý je popis okolností zrodu pivovaru: nákup nemovitosti pro pivovar se z důvodu utajení záměrů (německá radnice by se mohla pokusit akci zablokovat) odehrál prostřednictvím „bílého koně“, známého českého činovníka na Ostravsku Konstantina Grünwalda ml., který si ovšem při následném prodeji nemovitosti společnosti akciového pivovaru dosti neeticky „přirazil“ 10 000 zlatých (zjevně i zde měl zisk přednost před národními city). Ve zřizovacím výboru zasedali mj. čeští aktivisté na Ostravsku Edmund Palkovský a Josef Hýbner. V pozadí stál kapitál Živnobanky, která ve stejné době otevřela svou filiálku v Moravské Ostravě – představenstvo filiálky bylo personálně provázáno se správní radou pivovaru. Ve stejné době jako filiálka Živnobanky a pivovar byly založeny i české spolky. Radoslav Daněk zde plasticky dokumentuje provázání národní agitace s jejím ekonomickým zajištěním.

Dále se věnuje hlavně zmíněným dvěma velkým pivovarům na Ostravsku – Strassmannovu a Českému akciovému pivovaru. Okrajově se ve druhé kapitole zmiňuje ještě o dalších osudech původních emfyteutického pivovaru v Radvanicích, jež byly krátké, ale velmi originální. v roce 1908 byl prodán dělnickému družstvu, které pivovar přestavělo, a ten pak zažil několik úspěšných předválečných let. Většinu produkce pivovar distribuoval prostřednictvím dělnických konzumů a potravních spolků, a to za poměrně nízkou cenu.

Zajímavá je podkapitola týkající se zaměstnanecké otázky. R. Daněk si všímá pracovních podmínek v ostravských pivovarech a počátku odborového hnutí jejich zaměstnanců. Sociální charakteristiku pivovarských zaměstnanců založil na sumě dat, kterou se podařilo shromáždit k zaměstnancům ubytovaným přímo v závodech, respektive v budovách patřících pivovarům. Všímá si i otázky, zdali byli zaměstnanci obou stěžejních pivovarů při zápisu tzv. obcovací řeči ve sčítáních lidu vystaveni tlaku zaměstnavatele (ve prospěch německé, respektive české obcovací řeči).

Za důležitou i velmi čtivou považují analýzu tzv. pivovarského kartelu (1900) ve vztahu k hostinským živnostem, ve kterém se dokázali dohodnout i zdánlivě nesmiřitelní rivalové – německý a český pivovar. Zrušením propinace došlo k oddělení výrobní a obchodní stránky pivovarnictví, čehož začali mnozí hostinští zneužívat – v podstatě „vydírali“ pivovary tím, že se snažili srážet cenu odbíraného piva, přecházeli ke konkurenci, aniž by zaplatili za odebrané pivo atd. Autor popsal i prostorové rozprostření moravskoostravských hospod a snahu pivovarů o zajištění si lokálních odbytišť i s pomocí různých „fíglů“ – pivovary třeba kupovaly celé soukromé domy s hostinskými místnostmi, které pak pronajímaly samostatným hostinským jako držitelům koncese. Tím de facto obcházely živnostenský řád, protože neprovozovaly přímo koncesi, ale jen vlastnily prostory k jejímu výkonu. Rovněž tak uzavíraly odběratelské dohody se spolkovými a obecními domy, a to na základě národnostní (či politické) preference, takže rozhodování o výběru dodavatele piva nemuselo mít jen racionální ekonomické motivy. Strategii Českého akciového pivovaru bylo navíc poskytovat jednotlivým spolkům v různých obcích Ostravska úvěry na stavbu spolkových domů, s nimiž byly zpravidla spojeny rovněž výčepní koncese.

Druhá kapitola končí analýzou situace za I. světové války, kdy došlo k prudkému poklesu výstavu piva, s čímž se musely pivovary vypořádat.

Závěrečná kapitola pokrývá období I. republiky a následného přechodu ke státně řízenému hospodářství (Protektorát Čechy a Morava, období 1945–48).

Pro prvorepublikové období autor sleduje okolnostmi vynucenou změnu obchodní strategie ostravských pivovarů (ztráta části dosavadních trhů po rozpadu mocnářství), jakož i jejich výrobní a technický rozvoj ve 20. letech. Zatímco Strassmannův pivovar ve dvacátých letech podnikatelsky více riskoval a kvůli investicím do modernizace výrobního zařízení značně zvýšil své zadlužení, Český akciový pivovar v Moravské Ostravě postupoval mnohem konzervativněji, opatrněji, což se mu vyplatilo za hospodářské krize, kterou přečkal. Strassmannův pivovar byl oproti tomu ovládnut věřitelskými bankami v čele s Českou eskomptní bankou.

Ihned po 15. březnu 1939 pohltila Českou eskomptní banku říšskoněmecká Dresdner Bank. Strassmannův pivovar, v němž už Strassmanni neměli vliv, byl kvůli židovskému původu předchozích vlastníků přejmenován, a to na Mährisch-Ostrauer Stadtbrauerei AG. V létě 1942 proběhla nucená fúze obou velkých pivovarů jako součást germanizace hospodářství. Čeští akcionáři na valné hromadě fúzi, byť byla pro Český akciový pivovar, jenž byl v mnohem lepší kondici, jednoznačně nevýhodná, pod tlakem odsouhlasili.

Za velmi zajímavé považují líčení vývoje prvních poválečných let. Na pivovar byla v roce 1945 uvalena národní správa jako na nepřátelský majetek dle dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. Neuspěla snaha části původních

akcionářů Českého akciového pivovaru o anulování fúze jako aktu vynuceného pod nátlakem. Koncem roku 1947 byl Moravskoostravský městský pivovar, a.s., znárodněn jako německý konfiskát.

Domnívám se, že Radoslav Daněk napsal vsutku vyzrálý text, v němž je na mnoha místech patrné, že vznikl na základě mnohaletých výzkumů. Jedná se o pravou syntézu sepsanou někým, kdo problému rozumí, „neutápí“ se v něm a napadají ho potřebné souvislosti. Autor se dokázal zorientovat i ve složitých věcech spjatých s legislativou a výrobně technickými procesy vaření piva. Celkově velmi dobrý dojem umocňují pečlivě vybrané a graficky velmi pěkně vyvedené (jak je u Kazimierze Gajdzicy pravidlem) obrazové přílohy. Kniha je opatřena jmenným a místním rejstříkem, jakož i anglickým, polským a německým resumé.

Pavel Kladiwa

Wenzel JAKSCH: *Ztracené vesnice, opuštění lidé... Reportáže z českého pohraničí 1924–1928.* Praha: Academia, 2017. ISBN 978-80-200-2692-7, 286 s.

Osobnost německého sociálního demokrata Wenzela Jaksche je v povědomí české odborné veřejnosti spjata zejména s obdobím tzv. mnichovské krize a druhé světové války. Dřívější působení tohoto významného politika stojí poněkud stranou pozornosti, což ostatně platí obecně o činnosti Německé sociálně-demokratické strany dělnické až do poloviny 30. let, kdy se tento subjekt stal jednou z posledních hrází proti rozmáhajícímu se nacistickému hnutí v prostředí československých Němců.

Z uvedených důvodů je třeba přivítat vydání edice Jakschových žurnalistických reportáží z cest po pohraničí českých zemí z let 1924–1928, kterou připravil Thomas Oellermann. Jakschovy stati poměrně srozumitelně a čtivě při zachování dikce dobového jazyka přeložila Zuzana Schwarzová. Jedná se především o zprávy z Orlických hor, Šumavy a západních Čech. Ačkoliv se texty týkají především hospodářských poměrů a sociální péče, dosti čtivě pojaté líčení přibližuje také řadu aspektů každodenního života obyvatel. Popisné pasáže prokládají autorovy úvahy o příčinách bídy a o možných východiscích.

Potenciál důležitého tématu sociálních poměrů v pohraničí prezentovaného optikou výrazného exponenta tehdejší politické scény bohužel zůstává poněkud nevyužit. Knihu uvozuje stručná stať Petra Bechera, která se omezuje na konstatování, že Jaksch je současnými historiky hodnocen různě (aniž by tento fakt byl doložen odkazy na příslušnou literaturu) a na krátkou charakteristiku obsahu reportáží, to vše na necelých třech stranách (str. 9–11). Samotnou edici navzdory rozsahu materiálu (str. 13–277) doplňuje pouze 17 poznámek pod čarou, které se obvykle omezují toliko na vysvětlivky německých termínů, případně na korekce věcných chyb v místních názvech uváděných Jakschem. Navíc jde v některých případech o vysvětlivky zjednodušující, např. považování výrazu *Volksgenosse* za „nacistické označení“ na str. 40 – ve skutečnosti je užívání tohoto termínu doloženo již v závěru 18. století. Kontextualizace problematiky je tedy prakticky nulová.

Nezasvěcenému čtenáři se tak dostává do rukou silně subjektivní pramen, který bez znalosti širších souvislostí může vytvořit poněkud zkreslenou představu o problematice. Nelze pochybovat o autenticitě většiny Jakschových údajů, zároveň však nelze zapomínat na fakt, že jde o údaje shromažďované a interpretované za účelem prosazování autorových politických cílů a jako takové mohou být nezřídka tendenční. Přirozeně nejde o to – a ani není technicky možné – ověřit faktickou pravdivost všech Jakschových tvrzení, ale o zachycení širšího kontextu a o analýzu hlavních Jakschových tezí a argumentů.

Pro porozumění textům je nutno vnímat je v korelaci s postavením autora a „jeho“ politické strany v době jejich vzniku. Pominuta je rovněž zásadní otázka, zda Jaksch pokračoval v psaní obdobně zaměřených textů i v pozdější době, kdy se (po volbách roku 1929) stal poslancem a kdy němečtí sociální demokraté obsadili post ministra sociální péče. Jako důležitý faktor se jeví i výběr lokalit, které mladý novinář a začínající politik navštívil. Z okolnosti, že žádná z cest nemířila na Moravu či do Slezska, natož pak k tzv. karpatským Němcům, můžeme usuzovat na tehdejší Jakschovo uvažování v intencích zemské – a dosud nikoliv celostátní – politiky. Některé závažné případy zmiňované Jakschem byly ve své době úředně vyšetřovány a referovala o nich i další, z Jakschova pohledu opoziční, periodika, nabízela by se tedy možnot alespoň rámcového srovnání argumentů. Údaje o bytové nouzi, nezaměstnanosti a dalších ekonomických potížích by bylo potřebné komparovat s jinými regiony meziválečné ČSR a doplnit alespoň krátkou charakteristikou tehdejší sociální politiky státu, zejména ve vztahu k německé menšině. Úvodní studii či vysvětlivky, jež by čtenáři prezentovaly tyto základní souvislosti, však kniha bohužel postrádá. Cennou pomůckou pro porozumění textu by se též stala tabulka dobových cen potravin a základních životních potřeb, bez nichž jsou čtené Jakschovy údaje o příjmech a výdajích pracujících pro běžného čtenáře bezpředmětné.

SLEZSKÝ SBORNÍK 115 / 2017, ČÍSLO 1

Publikace tedy poslouží především jako cenný studijní materiál, který vypovídá nejen o životě pracujících a nezaměstnaných před devadesáti lety, ale také o myšlenkovém světě jedné z vůdčích postav německé politiky v českých zemích. Mnohé informace o poměrech ve městech a obcích, kde Jaksch sbíral podklady pro své reportáže, se jistě stanou hodnotným zdrojem pro regionálně-historické bádání.

Ondřej Kolář